

Suomalaiset Stalinin vainoissa – Kriittinen katsaus kuoleman kirjanpitoon

Josif Stalinin 1930-luvun puolivälin Neuvostoliitossa eli karkeasti ottaen 30 000 suomalaista.¹ Keitä he olivat? Ja mitä heille tapahtui Stalinin suuren terrorin vuosina 1937–1938? Aiheesta on kirjoitettu runsaasti, mutta arviot suomalaisuhrien määrästä vaihtelevat muutamasta tuhannesta miltei 40 000:een. Miksi luvut eroavat niin hämmäntävän paljon? Mitä uusin tutkimustieto kertoo suomalaisten tuomittujen määristä? Artikkelini nojaa vahvasti johtamani ”Suomalaiset Venäjällä 1917–1964” -tutkimushankkeen tietoihin. Kansallisarkistolla toimivassa hankkeessa on käyty useaan kertaan läpi kaikki ne Suomen kansalaiset ja entiset kansalaiset, joiden tiedetään saaneen tuomion suuren terrorin vuosina.²

Uutisissa toistuu varmana tietona, että Stalinin vainoissa tapettiin kymmeniätuhansia suomalaisia.³ Korkea luku on puhutteleva ja kuulostaa uskottavalta, mutta sopiiko se liiankin hyvin siihen mielikuvaan, joka meillä on Stalinin diktatuurista? Journalisteilta, mutta monta kertaa myös tutkijoilta unohtuu niiden määritelmien tekeminen, joita ilman suomalaisuhrien määrää on mahdoton arvioida luotettavasti. Ensinnäkin jää vastaamatta, mitä oikeastaan tarkoitetaan ”Neuvostoliiton suomalaisilla”. Kysymys saattaa kuulostaa saivartelulta vaan ei ole sitä: Neuvostoliiton tapaisessa monietnisisessä imperiumissa suomalaisuus on kaikkea muuta kuin yksinkertainen ja pysyvä asia. Venäjällä ja Neuvostoliitossa suomalaisuus muuttui, muokkautui ja sekoittui jatkuvasti. Voi hyvin sanoa, että jokainen sukupolvi keksi suomalaisuuden uudelleen. Esimerkiksi 1800-luvun lopulla Pietariin asettunut savolainen oppipoika ajatteli suomalaisjuuristaan eri tavalla kuin

hänen lapsensa 1930-luvun Leningradissa. Omalla tavallaan suomalaisuuden käsitti myös sellainen 1930-luvulla Siperiaan pakosiirretty inkerinsuomalainen, joka ei ollut koskaan käynytkään Suomessa vaan asunut koko ikänsä Venäjän keisarikunnassa ja Neuvostoliitossa.

Merkitykseltään ja olemukseltaan suomalaisuus Neuvostoliitossa oli liukuvaa ja riippuvaista määrittelijöistään. Muun muassa inkeriläiset tunnistettiin ja tunnustettiin suomalaisiksi erityisesti kielensä ja luterilaisuutensa takia, mutta selvää oli, että eri etnisten ryhmien suomalaisuudessa oli suuria eroja. Hankalia kysymyksiä ovat myös seka-avioliitoissa syntyneet lapset: säilyvätkö esimerkiksi venäläisen isän ja suomalaisen äidin lapset ja lapsenlapset suomalaisina? Missä määrin suomalaisuus on riippuvaista kielestä? Miten pitäisi suhtautua Neuvostoliiton suomensukuisiin kansoihin?

Suomalaisuuden etninen ja kulttuurinen määrittely on äärimmäisen vaikea, jos ei mahdollon tehtävä 1930-luvun Neuvostoliitossa.⁴ Seuraavilla sivuilla ei yritetä määritellä suomalaisuutta, vaan lähestytään asiaa toisesta näkökulmasta: kun artikkelissa puhutaan suomalaisista, viitataan Suomen kansalaisiin tai entisiin kansalaisiin, siis sellaisiin ihmisiin ja sukuihin, joilla oli verevä side joko Suomen suuriruhtinaskuntaan tai tasavaltaan. Juuri heihin suuri terrori kohdistui erityisen rajusti. Uhrien joukossa olivat moninkertaisesti yliedustettuina sellaiset Suomen kansalaiset tai entiset kansalaiset, joilla oli tai oli hiljattain ollut sukulaisia ja kirje yhteyksiä Suomeen.⁵ Inkeriläisillä ei yleensä tällaisia suhteita ollut eikä voinutkaan olla, sillä heidän esivanhempansa olivat asettuneet asuinalueilleen jo 1600-luvulla. Suomi-suhteiden puuttuminen selittää osaltaan sitä, että inkeriläisten suhteellinen osuus suuressa terrorissa tuomituista ei ole likimainkaan yhtä suuri kuin Suomen kansalaisten.⁶

Toinen julkisuudesta tuttu tautologinen käsite on ”Stalinin vainot”.⁷ Sitä viljellään itsestäänselvytenä, vaikka miltei poikkeuksetta hämäräksi jää, mitä sillä tarkalleen ottaen tarkoitetaan. Käsitettä saatetaan käyttää iskevänä sanaparina, joka sulkee sisäänsä joko Neuvostoliiton tai vähintäänkin Stalinin hirmuval-

lan kaikki ihmisoikeusrikokset aina 1930-luvun puhdistuksista kulakkivainoihin, Ukrainan holodomoriin, Gulag-vankileireihin ja sotavuosien raakuuksiin saakka. Tässä merkityksessä se toimii eräänlaisena Neuvostoliiton tai sen verisimmän yksinvaltiaan pitkänä mustana kirjana. Toisaalta julkisuudessa käsitteellä viitataan myös tarkkarajaisempaan ajanjaksoon, vuosien 1937–38 suureen terroriin. Tähän maailmanhistoriallisestikin poikkeukselliseen väkivallanpurskahdukseen tuntuisivat tiivistyvän useimmat niistä mielikuvista, joita Stalinin vainoista puhuttaessa halutaan nostaa etualalle: Moskovassa suunnitellut puhdistusoperaatiot, Neuvostoliiton alueille annetut teloitus- ja vankileirikiintiöt ja sadattuhannet niskalaukaukset.

Tässä artikkelissa Stalinin vainoilla tarkoitetaan vuosien 1937–1938 suurta terroria, joka oli väkivallaltaan ja intensiteetiltään ennenkuulumaton. Se erosi tunnistettavasti muista poliittisen terrorin muodoista, kuten etnisten, sosiaalisten ja poliittisten väestöryhmien mielivaltaisista pakkosiirroista ja karkotuksista, jotka olivat leimaa-antavia Stalinin valtakaudelle. Yhtä lailla väkivalta poikkesi siitä, miten vankileirejä ja nälkää käytettiin Neuvostoliitossa poliittisen vastarinnan murskaamiseen. Suuressa terrorissa väkivalta oli äärimmäisen suunnitelmallista ja kylmäveristä: sadattuhannet salaisen poliisin NKVD:n kiinniottamista ihmisistä oli tarkoitus tappaa yksi toisensa jälkeen teloittamalla. Vahingoille ja tuottamuksellisuudelle ei jäänyt paljoakaan sijaa, kun kiintiöt linjasivat yksiselitteisesti ammuttavien ja vankileireille suljettavien määrät. Käytännössä jokainen pidätetty piti yksilöidä, tutkia ja tuomita osana tiukan hierarkkista, byrokraattista väkivaltakoneistoa. Puhdistusoperaatioiden päävastuullisista ei jäänyt epäselvyyttä: viime kädessä vastuussa oli pyramidin ylin kivi, Josif Stalin.⁸

Suomalaisiin kohdistunutta terroria ja siitä tehtyjä tutkimuksia läpikäydessä törmätään ristiriitaisiin tutkimustuloksiin. Historiantutkija Hannu Rautkallio kirjoittaa ”suuressa vihassa” 1930-luvulla tuhoutuneen ”enemmän suomalaisia kuin talvisodassa, arviolta 25 000–30 000 henkeä”. Luku on yliampuva siitä huolimatta, että osa selittyy Rautkallion käyttämällä epämääräi-

sillä rajauksilla ja käsitteillä. Erikoiselta vaikuttaa varsinkin se, että hän tulkitsee suomalaisuhreiksi paitsi ”suomalaiset” myös ”suomalaisiksi laskettavat karjalaiset” vaivautumatta erittelemään kumpakaan ryhmää kunnolla. Myös koko 1930-lukuun kiinnittyvä aikarajaus herättää kysymyksiä häilyväisessä epätarkkuudessaan: vaikka vuosikymmenellä toteutettiin lukuisia pakko- ja sortotoimia, varsinainen tuhoamispolitiikka, siis harkittu, kiintiöihin nojaava tappaminen ajoittuu erityisesti suuren terrorin vuosiin 1937–1938.⁹

Sosiologi Anni Reuter esittää uhrimääräksi samaisia suureellisia lukuja, mutta eri lähtökohdista. Hän puhuu nimenomaan suuressa terrorissa ”teloitetuista” suomalaisista ja ”suomalais-syntyisistä”, joihin hän laskee mukaan myös inkeriläiset. Arvio ei nojaa läpikäytyihin tappolistoihin eikä Neuvostoliiton terrorihistoriasta kertoviin arkistolähteisiin. Enemmänkin kyse näyttäisi olevan tunnepohjaisesti latautuneesta puheenvuorosta, jonka varjolla Reuter tahtoo nostaa esiin inkeriläisten unohdettua kärsimyshistoriaa.¹⁰ Vaikka heikkopohjaisia arvioita ovat esittäneet muutamat muutkin tutkijat, listaa on turha jatkaa.¹¹ Jo nyt esille nostetut esimerkit auttavat ymmärtämään, miten helppoa kymmentuhatlukuja on esittää tutkimustuloksina, mutta äärimmäisen työlästä todistaa oikeaksi.

Mitä uhrimäärien uskottavuuteen tulee, Irina Takala on toista maata. Neuvostoliiton suomalaisia ja vainojen historiaa vuosikymmeniä tutkineen historioitsijan arviot nojaavat laajaan lähdepohjaan ja pitkään perspektiiviin. Takalan mukaan suuressa terrorissa tuomittiin karkeasti arvioiden 11 100 suomalaista, joista 9 100 ”korkeimpaan” eli kuolemaan.¹² Takalalle – ja luonnollisesti myös Kansallisarkistossa toimivalle tutkimushankkeelle – ohittamattoman tärkeitä lähtökohtia ovat muun muassa Memorialkansalaisjärjestön keräämät tiedot yhtä hyvin kuin Eila Lahti-Argutinan, Leonid Gildin, Mihail Braudzen ja Aimo Ruususen matrikkelit.¹³

Tutkimushankkeelle keskeisistä, mutta vähemmän terroritutkimukseen käytetyistä lähdeaineistoista kannattaa nostaa esiin ainakin kaksi: Etsivän Keskuspoliisin ja Suomen Kommunistisen

Puolueen arkistot Kansallisarkistossa. Jälkimmäinen on onnistuttu hankkimaan kopioina Moskovon vanhasta puoluearkistosta (RGASPI) Helsinkiin.¹⁴ Arvokkaita, suomalaisten kohtaloita avaavia lähdeaineistoja on saatu Kansallisarkistoon myös muun muassa Kazakstanin, Georgian ja Ukrainan arkistoista.¹⁵ Tuoretta lähdepohjaa ovat kartuttaneet niin ikään Kansallisarkiston ja SKS:n kansalaiskeräyksen tulokset.¹⁶

Ennen vallankumousta saapuneet

Suomalaisia on asunut eri aikoina isoina ja pieninä ryhminä Venäjän eri kolkissa. Nyt käsillä olevassa ja tätä seuraavassa käsitelyluvussa huomio kiinnitetään siihen, miten nämä ryhmät ovat aikojen saatossa syntyneet ja kehittyneet. Tarkastellaan myös, millaisia eri suomalaisryhmien vaiheet olivat kumouksellisen vuoden 1917 jälkeisellä Venäjällä. Punapakolaiset, amerikansuomalaiset ja ”loikkaarit” siirtyivät itään vallankumouksen jälkeen ja olivat vahvasti edustettuina suuren terrorin uhreissa. Eri ryhmiä käsiteltäessä törmätään useisiin määrällisiin tietoihin ja tilastolukuihin. Niihin on syytä suhtautua varauksella, sillä niistä merkittävä osa on karkeita, vain suuntaa antavia arvioita tai minimimääriä, jotka pitävät sisällään monia ongelmakohtia ja epätarkkuuksia.

Suomalaisten muutto Luoteis-Venäjälle 1800-luvulla johtui eritoten taloudellisista syistä. Varsinkin Itä- ja Kaakkois-Suomesta lähdettiin itään etsimään työtä ja leveämpää leipää. Suomalaiset löysivät tiensä moniin Venäjän kaukaisimpiinkin kolkkiin, mutta erityisesti Pietarin, Arkangelin ja Aunuksen, eli Itä-Karjalan, alueille. Pietarin metropolissa, ”Itä-Suomen Amerikassa” suomalaisten määrät olivat aivan omassa luokassaan: jopa 80 prosenttia Venäjällä asuneista suomalaisista oli asettunut sinne. Heitä työskenteli kehräjinä, kankaankutojina, vaatureina, suutareina, puuseppinä ja nuohoojina. Mukaan mahtui yhtä hyvin tehdastyöläisiä, ajureita, käsityöläisiä, kotiapulaisia, lastenhoitajia, kul-taseppiä kuin kauppiaitakin.¹⁷

Vuoden 1897 väestönlaskennan perusteella koko Venäjällä työskenteli hieman alle 36 000 Suomen suuriruhtinaskunnassa syntynyttä, mutta todellinen luku oli ilmeisesti lähempänä 50 000:tä. 1900-luvun alun levottomuudet heijastuivat nopeasti pietarinsuomalaiseen yhteisöön: moni palasi niiden kirittämänä vanhaan kotimaahansa. Vuonna 1910 laskettiin, että metropolissa oli enää noin 15 000 Suomen suuriruhtinaskunnassa syntynyttä tai heidän jälkeläistään. Ensimmäinen maailmansota ja kiihtyvä sotateollisuus käänsivät muuttosuunnan vielä kerran lännestä itään, mutta tämä noste ei jatkunut kuin pari vuotta: maailmansodan lopulla ja Venäjän sisällissodan vuosina mahdollisesti jopa 70 prosenttia suomalaisista palasi Suomeen. Neuvostoliiton vuoden 1926 väestönlaskennassa Leningradiksi muuttuneessa Pietarissa tilastoitiin enää vain 1 014 Suomen kansalaista. Luku alleviivasi sitä, että ”maailman toiseksi suurin suomalaiskaupunki” oli kutistunut kokoon. Romahdus oli seurausta poliittisista mullistuksista, jos kohta myös Nevan kaupungin taloudellisista ja sosiaalisista oloista: kaupungin väkiluku oli kutistunut vain kolmannekseen keisariajan kukoistuksesta.¹⁸

Osana Suomen rangaistusjärjestelmää suomalaisia päätyi myös Siperiaan. Vuonna 1826 Suomen kenraalikuvernööri hankki keisarilta luvan karkottaa ”törkeämmät rikolliset kuolemanrangaistuksen sovittamiseksi Uralin vuoriston takaisiin kuvernementteihin”. Vuosina 1826–1888 Suomesta ja Inkerinmaalta karkotettiin Siperiaan kaikkiaan 3 321 henkeä, joista 462 oli naisia. Siperiaan tuomittiin puukkojunkkareita, sotilaskarkureita, väärentäjiä ja jopa joku kirkonpolttajakin. Karkotetuista 27 prosenttia suljettiin pakkotyöleireille, mutta loput sijoitettiin Omskin ja Tobolskin kuvernementteihin uudisasukkaiksi omiin kyliinsä. Ryžkovan, Helsingin, Finнын, Orlovkan ja Znamenkan tapaisten suomalaiskylien maaperä oli hedelmällistä ja ilmasto suotuisaa viljelyyn. Kylissä puhuttiin suomea ja väki oli maineeltaan työteliästä. Monet suomalaiskylistä olivat myös suhteellisen varakkaita, jos kohta myös juoppoutta ja siihen kytkeytyvää rikollisuutta esiintyi. Siperian eri kolkkiin levittäytyneet suomalaisyhteisöt saivat jatkaa elämäänsä rauhassa melko pitkään. Tilanne alkoi kriisiytyä

toden teolla vasta 1920-luvun viimeisten vuosien Neuvostoliitossa. Poliittinen todellisuus ja suoranainen terrori tekivät siperiansuomalaisista näkymättömämpiä. He välttelivät äidinkieltensä käyttämistä, piilottelivat tapojaan ja venäläistivät nimiään, vaikkei siitä aina ollut apua: suuren terrorin uhrilistalta löytyy kymmenittäin siperiansuomalaisia.¹⁹

Lapin ja muun pohjoisemman Suomen väkimäärä kasvoi 1800-luvun alussa. Tilannetta yritettiin helpottaa lähtemällä uudisasukkaiksi Pohjoisen jäämeren rannikolle Norjaan ja Venäjälle. Monessa talossa vanhin poika jäi pitämään kotitilaa, mutta muut lapset joutuivat etsimään elantonsa muualta. Mahdollisia lähtösuuntia ei ollut monia: eteläinen Suomi ja sen talous eivät vetäneet, eikä sujuvaa etappitietä Suomesta Amerikkaan ollut vielä perustettu. Pohjoisen jäämeren suuntaan oli luontevaa kulkea, sillä rannikkoalue ja sen vesireitit olivat tuttuja kausittaisilta kalastusmatkoilta. Muuttoliike jatkui melko tasaisena läpi vuosisadan, jos kohta 1860-luvun suuret kato- ja nälkävuodet lisäsivät muuttajamääriä hetkellisesti. Aikaa myöten Muurmannin rannikolle muodostui elinvoimaisia suomalaiskyliä, joista tunnetuimpiin lukeutuvat Uura, Vaitolahti, Pummanki, Muotka, Saarnivuono ja Läätsi. Niiden kasvu nojasi mereen ja sen antimisiin samoin kuin keisarilliseen politiikkaan: valtiovalta tahtoi asuttaa pohjoisen rannikkoseutuja ja Kuolan niemimaata yleisemmin.

Valtaosa muurmanninsuomalaisista asui Pohjoisen jäämeren rannikolla. Niin sanottu ”Ryssän rannikko” piirtyi Norjan rajan ja Kuolanvuonon väliin. Pienempi suomalaiskeskittymä oli syntynyt Vienan Kemin piiriin Suomen rajan ja Vienanmeren väliselle metsäalueelle. Yhä uutta väkeä Kuolan niemimaalle vaelsi vuosina 1915–1916, jolloin rakennettiin Muurmannin rataa Petroskoista Murmanskiin. Suomen sisällissodan jälkeen punaisia suomalaisia pakeni Neuvosto-Venäjälle ja päättyi myös niille kiistanalaisille Muurmannin seuduille, joille länsivaltojen interventiojoukot olivat tehneet maihinnousun. Osa pakolaisista värvättiin brittien, ranskalaisten, amerikkalaisten ja serbien tueksi Muurmannin legioonan.²⁰

Vuonna 1926 Muurmannin piirissä laskettiin, että Kuolan niemimaalla asui 1697 suomalaista noin 50 eri paikassa. Heistä valtaosa eli suomalaisissa kylissä, joissa pidettiin pontevasti kiinni omista juurista välittämättä paljoakaan siitä, mitä Leningradissa ja Moskovassa tapahtui. 1920-luvun lopulla tilanne alkoi kuitenkin muuttua uuden, kollektiivisen maatalouspolitiikan paineessa. Itseriittoisten kyläyhteisöjen oli järjestäydyttävä osuuskuntiin, joista yksi näyte oli kalastusartelli Tarmo Uuran kylässä. Uura tunnettiin kalastajistaan samoin kuin suomenkielisestä koulustaan ja elinvoimaisena kukoistavasta kulttuurielämästään. Tummat pilvet alkoivat kuitenkin kerääntyä 1930-luvun puolivälin jälkeen: Neuvostoliiton kulakkijahti ulottui Kuolan niemimaalle toden teolla. Suomalaisten – samoin kuin muidenkin ”ulkomaa-laisten” – kieltä, kulttuuria ja tapoja alettiin pitää epäilyttävinä, vaarallisina ja jopa laittomina.

Suomalaisia siirrettiin reippain ottein kolhooseihin ja erilaisille rakennus-, metsä- ja voimalatyömaille. Vastaan oli turha pistää tilanteessa, jossa Muurmannin rannikon strateginen merkitys oli muuttumassa nopeasti. Suomalaisten ja kolttasaamelaisten aiemmin asuttamia seutuja ja kyliä otettiin väkipakolla sotilaskäyttöön ja julistettiin erittäin salaisiksi alueiksi. Sortopolitiikan ensimmäisessä vaiheessa virkavalta otti muurmanninsuomalaisten johtohahmot silmätikuikseen. Heitä syytettiin nationalismista ja sellaisista Suomi-yhteyksistä, joita heillä ei todellisuudessa edes voinut olla. Vuosina 1936–1938 kampanja sai yhä rajumpia muotoja: suomalaiskylien nimimiehiä alettiin pidättää, sulkea vankileireille, karkottaa ja teloittaa. Muurmanninsuomalaisten vainot jatkuivat kesällä 1940, jolloin heidän omaisuutensa ja asuinsijansa takavarikoitiin NKVD:n asetuksella numero 1095/495. Suomalaiskylät tyhjennettiin niin perinpohjaisesti, että voidaan sanoa suomalaisasutuksen päättyneen salaisen poliisin toteuttamaan etniseen puhdistukseen.²¹

Keisarivallan vuosina suomalaisten vilkkaimmat Venäjä-yhteydet eivät kulkeneet Moskovaan, mutta kauppaa tehtiin sielläkin. Kaupunkiin myytiin suomalaisen metsäteollisuuden ja kaluste-liikkeiden, kuten Bomanin, Billnäsin ja Muuramen, huoneka-

luja. Jotakin yhteyksistä kertoi sekin, että moskovalaiset pitivät suomalaista voita korkealaatuisena siitä huolimatta, ettei kaupungissa myyty ”suomalainen voi” useinkaan ollut suomalaista. Venäjällä opiskeli miltei 400 suomalaista kielistipendiaattia, joista valtaosa eli Moskovassa. Vuoden 1902 väestönlaskennassa suurkaupungissa tilastoitiin 452 Suomessa syntynyttä ja 271 suomenkielistä. Maailmansodan levottomat vuodet vaikuttivat Moskovassa samoin kuin Pietarissa: suomalaiset hakeutuivat pois kaupungista.²²

Öljyranhan perässä suomalaisia muutti Azerbaidžaniinkin. Varsinkin Bakuun asettui kymmeniä suomalaisia, joista useimmat pääsivät Nobel-suvun mahtavan Branobel öljy-yhtiön tai siihen sidoksissa olevien liikeyritysten palvelukseen. Luterilaiset tulokkaat järjestäytyivät vuonna 1883 saksalais-ruotsalais-armenialaiseksi seurakunnaksi, jolla oli ”Kaukasian komein kivikirkko” ja jumalanpalveluksia saksan ja venäjän kielellä. Bakussa suomalaiset ja ruotsalaiset insinöörit ja teknikot muodostivat tiiviin sosiaalisen piirin. Sosiaalinen elämä kulttuuririentoineen oli vilkasta siksikin, että kaupungissa toimi yllättävän monia suomalaisseurojen ja -yritysten asiamiehiä ja haarakonttoreita.²³

Pieniä suomalaiskeskittyviä löytyi imperiumin muistakin kolkista. Esimerkiksi Odessan, Kazanin, Kiovan, Kostroman ja Nižni Novgorodin elinkeinoelämän ja teollisuuden työpaikat olivat houkuttelleet monia. Uramahdollisuuksia avasi myös Venäjän armeija, jonka riveissä ehti palvella eri aikakausina tuhansia suomalaisia. Maininnan arvoinen suomalaiskeskittymä sijaitsi jopa Tyynenmeren rannoilla Venäjän Kaukoidässä. Se oli saanut alkunsa kahdesta uudisasukasretkikunnasta, jotka olivat purjehtineet 1860-luvun lopulla Itämereltä Amurinmaan rannikolle Nahodkaan. Matkaintoa olivat kiihdyttäneet nälkävuodet ja lehdistössä kiertäneet tarinat luvatusista maista, ”onnelasta”, josta eivät rikkaudet ja mahdollisuudet loppuneet. Vaikka amurinsuomalaiset eivät muodostaneet määrällisesti suurta joukkoa, heillä oli näkyvä osuus Venäjän valaanpyyntielinkeinon kehityksessä, Amurinmaan asuttamisessa ja Vladivostokin kaupungin varhaishistoriassa.²⁴

Vallankumouksen jälkeen saapuneet

Kumouksellisina vuosina vanhat venäjänsuomalaiset vaihtuivat pitkälti uusiin. Lännestä itään siirryttiin erityisesti poliittisten ja taloudellisten olojen liikkeelle ajamina joukkoina, eräänlaisina pieninä kansainvaelluksina. Keväällä 1918 Neuvosto-Venäjälle saapuivat punapakolaiset ja 1930-luvun alkupuoliskolla olivat vuorossa amerikansuomalaiset ja ”loikkarit”. Punapakolaisia oli alkanut kertyä erityisesti Pietariin kevään 1918 mittaen, mutta muuttoliike jatkui vilkkaana Suomen sisällissodan päättymisen jälkeenkin. Kaikkiaan Suomesta Neuvosto-Venäjälle siirtyi noin 10 000 – tai ehkä jopa 13 000 – punapakolaista, mutta määrä puollittui jo vuodessa tai parissa. Lokakuussa 1920 solmittu Tarton rauhansopimus oli yksi lähtölaukaus. Sopimuksessa linjattiin, että Suomen ja Neuvosto-Venäjän kansalaiset saivat palata kotimaihinsa. Suomi käynnisti viralliset evakuoinnit jo keväällä 1921 Pietarissa: samana vuonna ainakin 5 400 suomalaista palasi Karjalankannaksen kautta idästä länteen. Vuonna 1922 noin tuhat suomalaista palautettiin virallista tietä kotimaahansa. Viimeinen varsinainen joukkokuljetus järjestettiin maaliskuussa 1923, jolloin rajajoen ylitti 270 suomalaista.²⁵

Vaikeassa tilanteessa suomalaiset perustivat sekä Pietariin että Moskovaan työväenkomitean hoitamaan pakolaisten asioita. Vain osalle suomalaisista löydettiin työtä ja asunto, minkä takia loput lähetettiin Buin siirtolaan Kostroman alueelle 400 kilometriä Moskovasta koilliseen. Siirtolan väkimäärä nousi aluksi jopa 3 000:een, mutta laski suhteellisen nopeasti 500:aan. Valtiosa pakolaismiehistä liittyi puna-armeijan suomalaisrykmenttiin, jota oltiin perustamassa samoihin aikoihin. Eri arvioiden mukaan Venäjän sisällissodan päivinä jopa yli 6 000 suomalaista liittyi puna-armeijaan, minkä lisäksi muutamia satoja suomalaisia taisteli myös valkokaartin riveissä.

Suomen Kommunistinen Puolue perustettiin elokuussa 1918 Moskovassa. Pakolaisten revanssihaluja ilmensi hyvin se, että punaupseerikoulutus käynnistettiin Pietarissa vielä samana syksynä. Suomalaisia upseerikurssilaisia oli vuosina 1918–1935

yhteensä 1594. Heistä 1357 ylennettiin upseeriksi ja 37 aliupseeriksi. Luku oli huomattavan korkea: se vastasi miltei Suomen kadettikoulusta valmistuneiden määrää. Suuren terrorin vuosina 1937–1938 vangittiin – ja usein myös teloitettiin – jopa 500–600 suomalaista punaupseeria. Puhdistuksen laajuus paljastui viimeistään talvisodan päivinä: kun Terijoen varjohallitukseksi koottiin armeijaa, vahvuuteen saatiin haalittua vaivaiset 91 punaupseeria.²⁶

Venäjän sisällissodan päivinä punaiset suomalaiset saivat vaikutusvaltaa Neuvosto-Karjalassa ja sen nationalistisessa kansallisuuspolitiikassa. Vuoden 1920 sekavissa oloissa vannottiin luokkataistelun nimiin ja oltiin valmiita perustamaan Karjalan Työkansan Kommuuni. Edvard Gyllingin, Kustaa Rovion ja muiden punasuomalaisten keulakuvien toiveet olivat suuria ja optimistisia: piti jalostaa Neuvosto-Karjalasta punaisen Suomen alkusolu ja suojamuuri kapitalismia vastaan. Ensiarvoisen tärkeäksi ymmärrettiin suomalaisten ja suomalaistettujen kaadereiden kasvattaminen tulevaa taistelua ja edessä siintävää vallankumousta silmällä pitäen. Edes Karjalan väestöllisen ja kulttuurisen todellisuuden ei annettu häiritä tehtävää: kansallisuuspolitiikka sai nojata suomen kieleen ja suomalaiseen kulttuuriin siitä huolimatta, että molemmat olivat Karjalassa pitkälti tuontitavaraa.

Kansallismielisyys näkyi niin ikään Karjalan väestökehityksessä. Vuonna 1920 Karjalassa asui tuhatkunta suomalaista, mutta vuoteen 1933 tultaessa määrä oli noussut jo 12 088:een. Vaikka suomalaisia oli vain 0,9 prosenttia tasavallan väestöstä, heitä oli tasavallan toimeenpaneavassa keskuskomiteassa 17 prosenttia ja piirien johtoeleimissä 6,4 prosenttia. Suomalaiset olivat avainpaikoilla myös tuotantolaitoksissa, virastoissa ja sotilasjärjestöissä sekä tieteen, valistuksen, taiteen ja kulttuurin aloilla. Kansallisen politiikan kaudella talous ja kulttuuri kukoistivat niin vahvasti, että myöhemmin Gyllingin aikaa on muisteltu ihailevaan sävyyn jopa Karjalan kultakautena.

Syksyllä 1935 puhalsivat uudet tuulet. Suomalaisvastainen propaganda hallitsi Neuvosto-Karjalan aluekomitean täysistuntoa, jossa syytettiin Kustaa Roviota joutumisesta suomalaisna-

tionalistien talutusnuoraan. Uusi puoluejohtaja P. A. Irklis moitti puheessaan, että tasavaltaan oli haalittu työvoimaa Amerikasta ja kohdeltu heitä ”korkeimman lajin ja laadun työläisinä”. Maaliskuussa 1935 Leningradin ja Karjalan salaisen poliisin eli NKVD:n hallinnot saivat päälliköltään Genrih Jagodalta erittäin salaisen määräyksen. Käsky numero 55709 määräsi aloittamaan operaatian ”Leningradin alueen ja Karjalan puhdistamiseksi kulakeista ja neuvostovastaisista aineksista”. Aluksi 22 kilometriä leveä rajavyöhyke piti puhdistaa väestöstä ja karkottaa Petroskoista ”luokkavieraat ainekset”. Kohta vyöhykettä laajennettiin sataan kilometriin ja sen asukkaat karkotettiin Uralille ja Siperiaan.²⁷

Puhdistukset kohdistettiin Neuvosto-Karjalan poliittisesti aktiivisiin suomalaisiin, ja Gylling ja Rovio julistettiin syntipukeiksi ja erotettiin viroistaan vaarallisina nationalisteina. ”Fasistiseksi spioniksi” ja kansanviholliseksi leimattu Gylling yritti pelastaa nahkansa katumalla julkisesti, mutta turhaan. Karjalan entinen päämies teloitettiin kesäkuussa 1938 Moskovassa vakoi-lusta ja salaliitosta tuomittuna.²⁸

Josif Stalinin yksinvaltaisesti johtama politbyroo teki heinäkuussa 1937 kuuluisan päätöksen. Se velvoitti sisäasiain kansankomissaarin Nikolai Ježovin käynnistämään joukkoterrorin koko maassa ja allekirjoittamaan kuuluisimman käskynsä numero 00447.²⁹ Niin sanottu ”kulakkikäsky” määräsi tekemään selvää ”mitä armottomimmin neuvostovastaisten ainesten joukkiosta”, siis varakkaiksi leimatuista talonpojista eli ”kulakeista”, mutta myös lukuisista muista ”vihollisista”. ”Vihamielisimmät ainekset” piti vangita heti ja teloittaa sen jälkeen, kun niin sanottu troikka³⁰ oli käsitellyt heidän asiansa. Vähemmän vaaralliset voitiin sulkea Gulagiin. Vielä elokuussa 1937 annettiin käsky 00485, niin sanottu ”kansallisuuksien operaatio”, jonka nojalla piti likvidoida ”puolalaisten tuhotyö- ja vakoiluryhmien” toiminta. Sen hengessä oli mahdollista ottaa kiinni paitsi maahan laittomasti saapuneita loikkareita, amerikansuomalaisia ja punapakolaisia myös pienempiä suomalaisryhmiä.³¹ ”Kansallisuuksien operaatiolla” oli katastrofaaliset vaikutukset Neuvostoliiton etnisiin vähemmistöihin – myös suomalaisiin.³²

	40.	СЕРГЕЕВА Дмитрия Сергеевича, 1885 г.р., ур. г. Ленинграда, русский. /Дело № 553717.	4.-
✓	41.	ЕЛИСЕЕВА Георгия Афанасьевича, 1890 г.р., ур. Финляндии, село Райвола, русский. /Дело № 54117-88 г./.	
✓	42.	ФЕДОТОВА Виктора Ивановича, 1913 г.р., ур. г. Сестрорецка, ЛО, русский. /Дело № 55056/.	
✓	43.	РАВЕЛИНА Вайне Семеновича, 1882 г.р., ур. гор. Ленинграда, финн. /Дело № 54812-88 г./.	
	44.	ЛЕМИНА Николая Николаевича, 1884 г.р., ур. г. Сестрорецка, ЛО, русский. /Дело № 44990-88 г./.	
✓	45.	ЛЮБИМОВУ Марию Михайловну, 1883 г.р., ур. г. Курска, русская. /Дело № 55421-88 г./.	
✓	46.	МИЛОН, Александра Петровича, 1902 г.р., ур. Северного Края, Вологодского р-на, русский. /Дело № 54987/.	
✓	47.	АЛЕКСАНДРОВУ Марию Макаровну, 1895 г.р., ур. и жительница г. Ленинграда, русская. /Дело № 44619/.	
✓	48.	КУЗЬМИНА Ивана Ивановича, 1903 г.р., ур. ЛО, Токсовского р-на, дер. Вуоли, финн. /Дело № 56637/.	
	49.	САВОЛАЙНЕН Михаила Михайловича, 1884 г.р., ур. д. Коськово, Волосовского р-на, ЛО, финн. /Дело № 44884/.	
✓	50.	ЛИЛЬЕКВИСТ Майлис Элисовну, 1911 г.р., ур. СССР, финка. /Дело № 54030-88 г./.	
✓	51.	КИВИКАС Югана Яковлевича, 1877 г.р., ур. Эстонии, Лифляндской губ., Фелинского у., эстонец. /Дело № 55025-88 г./.	
✓	52.	ПОПОВУ Сицилию Ивановну, ур. Финляндии, 1892 г.р., финка. /Дело № 56332-88 г./.	
✓	53.	КОЛЛЯНЕН Иогана Иогановича, 1872 г.р., ур. Финляндии, г. Куопио, финн. /Дело № 55418-88 г./.	
		ВСЕГО " 53 " человека (ПЯТЬДЕСЯТ ТРИ ЧЕЛОВЕКА).	
		РА С С Т Р Е Л Я Т Ь.	

Lista ammuttaviksi tuomituista suomalaisista, inkerinsuomalaisista, virolaisista ja venäläisistä. Leningradin alueen UNKVD:n erityistrioikka syytti tuomittuja vakoilusta siitä huolimatta, että todisteet olivat alusta loppuun tekaistuja.

Lähde: Kansallisarkisto, tutkimushankkeen arkisto.

Operaatiot muodostivat suuren terrorin kovan ytimen. Stalinin tarkasti valvomissa puhdistuksissa oli kyse äärimmäisen keskitetystä toiminnasta, joka alkoi kesällä 1937 ja päättyi marraskuussa 1938. Mittaluokka ja intensiteetti olivat poikkeuksellisia: operaatioiden aikana pidätettiin kaikkiaan 1,6 miljoonaa ihmistä, joista yli 700 000 tuomittiin ammuttaviksi.³³ Keskimäärin 1 500 ihmistä surmattiin joka päivä.³⁴

Pelkästään maaliskuun 1937 ja huhtikuun 1938 välisenä aikana Karjalassa tuomittiin kuolemaan 8 744 ihmistä. Terrorissa oli selvä etninen pohjavire, sillä tuomituista 3 771 voitiin lukea karjalaisiin ja 1 929 suomalaisiin. Tyypillisessä tapauksessa tuomio toisti samaa kaavaa: syytetty yhdistettiin ”salaliittoon” ja ”Suomen vastavakoilun” perustamaan ”valkobandiittien” terroristijärjestöön, jonka väitettiin värvänneen Karjalasta satoja agentteja ja tuhotyöntekijöitä. Syytteet olivat miltei poikkeuksetta tekaistuja ja hatarasti perusteltuja, mutta se ei pelastanut kiinniotettuja vaan useimmat teloitettiin.³⁵ Vangittujen omaiset hädettiin asunnoistaan ja karkotettiin pois rajan läheisyydestä, mutta menivät he minne hyvänsä, varjona heitä seurasivat syytökset Suomen käytyrinä toimimisesta.

Suomalaisen neuvostosiirtolaisuuden toisen aallon nostattivat edellisessäkin luvussa mainitut amerikansuomalaiset. Ilmiö saavutti huippunsa 1930-luvun alkupuoliskolla, mutta oikeastaan se oli alkanut jo aiemmin. Amerikansuomalaisten piirissä USA:ssa ja Kanadassa käynnistyi pieni muuttoaalto Neuvostoliittoon muutamia vuosia ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Tärkeimpinä pontimina olivat lokakuun vallankumous ja Neuvosto-Venäjän synty, jotka herättivät innostusta vasemmistolaisten amerikkansuomalaisten joukossa. Moni vannoi sosialismin nimiin ja haaveili mahdollisuudesta päästä luomaan uutta, parempaa maailmaa. Juhlapuheiden sanoin tahdottiin ”työn tasavaltaan” todistamaan omin silmin yhteiskunnallisten kokeilujen ”riemumarssia” ja kapitalistien kuristusotteesta vapaata elämäntapaa.

Kun Neuvostoliitto käynnisti ensimmäisen viisivuotissuunnitelman vuonna 1928, ulkomaalaisten asiantuntijoiden ja teknikoiden tarve kasvoi voimakkaasti. Valtiovetoinen värväys aloi-

tettiin pian tämän jälkeen ja kohdistettiin erityisesti vasemmistopiireihin. Pohjois-Amerikkaan perustettiin toukokuussa 1931 Neuvosto-Karjalan Teknisen Avun toimisto, joka värväsi tulijoita ja keräsi varoja Karjalan avustamiseen. Neuvostoliittoon muutaneista amerikansuomalaisista valtaosa tuli metsä- ja rakennusteollisuuden sekä kalatalouden palvelukseen. Amerikansuomalaisia työskenteli Karjalassa, mutta jonkin verran myös muualla Neuvostoliitossa, kuten Donbassissa rakennustyömailla, Dneprin voimaloiden patotyömailla ja Gorkin eli nykyisen Nižni Novgorodin autotehtaan tuotantolinjoilla. Vaikka 1930-luvun suuri lama kiihdytti amerikansuomalaisten lähtöhaluja, läheskään kaikki muuttajista eivät olleet työttömiä. Joukossa oli runsaasti suhteellisen hyvin toimeentulevia perheellisiä ammattimiehiä, joilla oli varaa tuoda Neuvostoliittoon arvokkaita työkaluja, kuten autoja, traktoreita, työkoneita ja jopa kokonaisia tuotantolaitoksia.³⁶

Neuvostoliittoon muutti kaikkiaan 6 500–7 000 amerikansuomalaista. Vuonna 1930 heitä saapui ainakin 500 ja seuraavana vuonna pitkälti yli 3 000. Vuonna 1932 muuttajia oli ilmeisesti päälle 2 000, mutta tätä seuraavina vuosina enää joitakin satoja vuodessa. Vuonna 1935 tilastoitiin vain muutamia kymmeniä amerikansuomalaisia lähtijöitä. Muuttoaallon hiipuminen johtui erityisesti Neuvostoliiton tuottamasta katkerasta pettymyksestä. Ravinto, asunnot ja terveydenhoito eivät tyydyttäneet amerikansuomalaisia, jotka olivat ehtineet tottua huomattavasti vauraampaan elämäntapaan. Monet amerikansuomalaisista palasivat tai pyrkivät palaamaan saman tien takaisin. On arvioitu, että muuttamassa vuodessa jopa puolet amerikansuomalaisista poistui Neuvostoliitosta USA:n tai Kanadan passin turvin tai muin keinoin.³⁷

Suurimman suomalaistulvan Neuvostoliitossa nostattivat niin sanotut ”loikkarit” tai ”yliloikkarit”, itään salatein siirtyneet. Neuvostoliiton rajavartiolaitoksen historian mukaan vuosina 1930–1934 pidätettiin kaikkiaan 12 950 laittomasti saapunutta suomalaista. Luku on suuntaa antava minimimäärä, sillä läheskään kaikki loikkarit eivät päätyneet virallisiin neuvostotilastoihin. Aukottomia arkistotietoja ei jäänyt myöskään suomalaisviranomaisille: tietoa kertyi usein vain sellaisista henkilöistä, jotka

olivat loikkauksen jälkeen yhteydessä Suomen viranomaisiin. Tutkimuskirjallisuudessa on usein esitetty, että 1930-luvun loikkareita olisi ollut 15–20 000. Luku on uskottavan oloinen muun muassa siksi, että se vastaa Etsivän Keskuspoliisin 1930-luvulla tekemää arviota.³⁸

Vuosikymmenen alkupuoliskolla syitä siirtolaisuuteen oli ainakin kolme. Suurimpana vaikuttimena oli talouslama, joka kuritti aikakauden Suomea ja muuta Eurooppaa. Työttömyys oli huipussaan vuonna 1932, jolloin Suomessa oli 81 350 työtöntä, eikä sosiaaliturvasta tietoaakaan. Rajan takaa kuulunut kutsuhuuto kuulosti houkuttelevammalta kuin koskaan ennen tai sen jälkeen: vähintään 7 207 henkeä jätti kotimaansa siirtyäkseen itään. Vuonna 1930 lähtijöitä oli ainakin 1 174 ja seuraavana vuonna 2 488. Vuosina 1933 ja 1934 Suomessa tilastoituja lähtijöitä oli 1 361 ja 720, mutta tämän jälkeen ilmiö hiipui.³⁹

Loikkari-ilmiötä kiritti myös ankara poliittinen todellisuus. Vasemmisto oli puristuksissa 1930-luvun alun Suomessa, jossa Lapuan liike ja muu äärioikeisto esiintyivät uhmakkaina. Kommunisteja, mutta myös sosiaalidemokraatteja ja jopa liberaaleja porvareita vainottiin, kaapattiin ja pahoinpideltiin ”Lapuan lain” nimissä. Pelkästään kesän 1930 aikana Neuvostoliiton rajalle muilutettiin 213 henkeä.

Kolmanneksi lähtösyiksi voidaan nostaa nuoruuden seikkailunhalu. Loikkausmatkoille lähdettiin usein salaa jalkaisin Kuusamon, Kuolajärven ja Suojärven korkeudelta tai veneellä Suomenlahden, Laatokan ja Petsamon rannoilta. Jos aitoja lähtöhaluja oli, rajan yli oli mahdollista karata. Runsaasti lähtijöitä riitti erityisesti Kymenlaaksosta, Kemin ja Oulun seudulta sekä koko Oulun läänistä, joka käsitti myös Lapin. Noin 60 prosenttia loikkauksista toteutettiin Kainuun rajavartioston alueelta. Suosittuja loikkauspitäjiä olivat myös Viipuri, Kuusamo ja Kuolajärvi (Salla). Kun jättä ei ollut, Kotkan seudulta ja jopa Helsingistä lähdettiin moottoriveneellä itään. Yleensä venekunnat pysäytettiin Neuvostoliiton puolella, mutta aika ajoin joku onnistui kaasuttelemaan aina Leningradin satamaan saakka. Talvella hiihdettiin Suomenlahden tai Laatokan yli jäitä myöten. Kotkassa ilmiö

kasvoi traagisiin mittasuhteisiin: kaupungissa oli joitakin satoja ”Venäjän leskiä”, naisia, jotka odottivat sanaa itään loikanneilta miehiltään. Kemissä taas vallitsi suoranainen ”venäjänkuume”. Kaukokaipuuta eivät hillinneet edes ne kauhukertomukset, joita luettiin lehdistä ja kuultiin Neuvostoliitosta takaisin livistäneiltä suomalaisilta.⁴⁰

Vuonna 1931 Suomessa kiellettiin neuvostoliittolaisten radio-asemien kuuntelu, mutta tämän jälkeenkin monessa kodissa seurattiin hartaasti Leningradin radion suomenkielisiä ohjelmia. Neuvostopropaganda pauhasi, ettei idässä ollut työttömyyttä eikä pulaa voileivästä sen enempää kuin rasvaisesta makkarasta. Myös hengenravintoa ja ilmaista terveydenhoitoa oli varaa tarjota koko kansalle, koska maassa ei ollut ”riistäjäkapitalisteja” eikä ”fasisteja”. Loikkareiden odotukset ”työväen Eldoradosta” olivat suuria, mutta useimmat saivat pettyä heti kättelyssä. Ensivaikutelma oli kolkko: loikkareita ei kaivattu, vaan heitä soimattiin laittomasta rajan ylittämisestä ja haukuttiin itsekkäiksi onnenonkijoiksi, ammattitaidottomiksi riippakiviksi ja jopa ”Suomen Ohranan agenteiksi”.

Henkisesti ja fyysisesti raskas tutkintavankeusaika kesti viikkoja, jollei jopa kuukausia. Sen päätteeksi tuomittiin yleensä laittomasta rajan ylittämisestä salaisen poliisin valvomaan kolmevuotiseen työkomennukseen. Ensimmäinen etappi oli karanteenileiri, josta loikkarit passitettiin joko työmaille tai erityisasutuksiin maan eri kolkkiin, toisinaan mahdollisimman kauas Suomen rajasta. Tyypillinen erityisasutuspaikka saattoi sijaita Äänisen takaisessa Karjalassa, mutta myös Siperian, Uralin tai Kazakstanin syrjäseudulla tai teollisuuskeskuksissa. Paljon riippui myös siitä, missä loikkari oli sattunut jäämään kiinni. Kannaksen suunnalta tavatut suomalaiset suljettiin Leningradin vankiloihin tutkimusten ajaksi. Kun paperit saatiin valmiiksi, loikkarit voitiin lähettää Syvärille Lotinapellosta koilliseen ”Svirstroin vapaalle työmaalle” tai Nevan varrelle Nevdubstroihin rakentamaan voimalaitoksia ja patoja.

Svirstroin parakkityömaata ei ollut suunniteltu tuhansiin kasvavalle ihmismäärälle, minkä takia jo vanhastaan heikot olot

muuttuivat nopeasti aiempaakin kurjemmiksi. Svirstroilla oli paljon poikamiehiä, jotka saivat nopeasti tarpeekseen ja karkasivat Suomeen ”voinhakuun”. Nevdubstroin työmaalla tapahtui samaa, mikä huomattiin myös Suomen puolella. Vuonna 1932 suomalaisviranomaiset tilastoivat 711 loikkarin palanneen kotimaahansa. Svirstroin ja Nevdubstroin työmaille jääneiden suomalaisten matka jatkui myöhemmin eteenpäin. Heitä komennettiin esimerkiksi Kuolan niemimaalla hieman Kantalahdesta pohjoiseen sijainneelle karulle Nivan voimalan eli Nivastroin rakennustyömaalle. Moni myös löysi itsensä Uralilta Nižni Tagilin vaunu- ja tiilitehtaan rakennustyömaalta, Kamenskin alumiinitehtaan rakennustyömaalta tai joltakin siperialaiselta sahalta.⁴¹

Neuvosto-Karjalassa loikkarit suljettiin aluksi Petroskoin Golikovka-karateenileirille. Tutkimusten jälkeen loikkareita lähetettiin työmaille ja asutettiin Karjalan eri osiin, kuten Puudosin piiriin Äänisen taakse. Petroskoista suomalaisia passitettiin niin ikään Siperian Omskiin ja Tomskiin. Siperiassa ja Uralilla loikkarien asema oli ainakin aluksi huonompi ja turvattomampi kuin Karjalassa. Jos loikkari ei ollut saanut tai huolinut neuvostokansalaisuutta, hänen piti olla jatkuvasti hakemassa uutta oleskelulupaa, joka uusittiin vain kahdeksi kuukaudeksi kerrallaan. Tämä teki elämästä epävarmaa samoin kuin se, että loikkarien asemaa heikennettiin toistuvasti. Vuonna 1934 rikoslakiin lisättiin kohta, joka satoi loikkarit entistä tiukemmin ”turpeeseen”: henkilöä voitiin rangaista rikollisena, jos hänet tavattiin ilman sisäistä passia karkotusalueen ulkopuolella.⁴²

Neuvostoliitto ei laskenut loikkareita pois maasta kuin satunnaisesti. Suomalaiset olivat edullista työvoimaa, käytännössä orjatyövoimaa. Pelättiin myös propagandatappiota, jollaisen suomalaisten palauttaminen olisi väijäämättä aiheuttanut. Toukokuussa 1937 Karjalan NKVD raportoi vanginneensa yhteensä noin 900 suomalaista pakoyrityksestä. Pidätetyt oli tapana passittaa kolmeksi vuodeksi Siperiaan ”pitkähäntäisten susien seuraksi”. Kaikki eivät koskaan saapuneet perille vaan kuolivat kuu-kauden kestäneellä junamatkalla Irkutskiin tai sitä seuranneella 650 kilometrin tuohivirsupatikalla kultakaivoksille.

Moni loikkari päätyi 1930-luvun puolivälin lähestyessä pakotyyhön Etelä-Uralille. Yli tuhat suomalaista siirrettiin etappien kautta Sarovista pohjoismordvastalaiselta luostarivankileiriltä Magnitogorskiin, jossa oli jo ennestään tuhatkunta suomalaista ja amerikansuomalaista. Magnitogorskin kaupunki, ensimmäisen viisivuotissuunnitelman ”musta timantti”, oli muodostunut, kun Stalin oli päättänyt keskittää raskasta teollisuutta ja sotateollisuutta Etelä-Uralille.⁴³ Suomalaiset yrittivät sopeutua Magnitogorskiin, mutta pian matka taas jatkui. Satojen henkien ryhmiä alettiin pakkosijoittaa Uralin muihin teollisuuskeskittyymiin, kuten Tšeljabinskiin ja Kamenskiin.⁴⁴

Suuren terrorin pidätysaalto pyyhki Uralin yli syksyllä 1937. Suomalaisen vuoro oli joulukuussa, jolloin Etelä-Uralille saapui Moskovasta NKVD:n käsky numero 52623. Sen hengessä Uralin ”suomalaisoperaatio” piti käynnistää tehokkaan häikäilemättömästi ja vangita kaikki Suomesta saapuneet loikkarit. Tuomiopapereita suollettiin liukuhihnatahtiin siksikin, että Moskovaan tuli lähettää vain viiden päivän välein albumeja eli juttukoosteita⁴⁵ pidätetyistä.⁴⁶ Vaikka laajamittaiset teloitukset käynnistettiin pian, vankimäärä nousi ennätys suureksi ja pakotti laajentamaan leirejä. Niskalaukaukselta tai muulta tuomiolta säästyneitä suomalaisia siirrettiin Kazakstanin Petropavlovskiin ja Karagandaan. Ensiksi mainitussa toimi lastenkoti, jolle oli päätetty keskittää kymmeniä orpoja. Jälkimmäisen suomalaiset oppivat tuntemaan karvaasti työleiristään, joka oli yhteydessä Karlagin valtavaan, 800 000 vankia syövereihinsä nielleeseen leiriverkostoon.⁴⁷

Toisen maailmansodan aikana 1941 Neuvostoliitto mobilisoi ”viholliskansallisuuksista” niin sanotun työarmeijan. Käytännössä työarmeijalaiset (*trudmobilizovannyje*) olivat vankeja, jotka suljettiin keskitysleireille. Loka-marraskuussa 1942 työarmeijaan sidottiin 18–55-vuotiaat suomalais-, amerikansuomalais- ja inkeriläismiehet. Useimmat suomalaisista sijoitettiin Tšeljabinskin alueen leirille rakentamaan terässulattoa. Kuri oli kovaa ja elämä niin sietämätöntä, että satoja suomalaisia menehtyi.⁴⁸

Alueelliset terroritilastot

Suuren terrorin suomalaisuhreja on valaisevaa tarkastella alueellisesti. Havaitaan, että määrällisesti eniten tuomioita jaettiin kolmella suunnalla: Uralin vuoriston ympäristössä, Karjalassa ja Leningradissa. Raskaan teollisuuden, voimalaitostyömaiden ja kaivosten leimaamalla Uralin alueella ammuttiin ainakin 572 suomalaista. Heidän lisäksi 157 suomalaista suljettiin vankileirille tai vähintäänkin vangittiin kuukausien ajaksi. Loppusaldo oli kova: miltei puolet alueelle päätyneistä suomalaisista otettiin kiinni. Pidätetyistä noin 80 prosenttia tuomittiin kuolemaan, mikä kertoo paljon väkivallan kaavamaisesta luonteesta. Kun Moskovasta saapui käsky suomalaisten pidättämisestä, Uralin NKVD:lle jäi vain rajallisesti harkintavaltaa teloitus- ja vankileirikiintiöiden toimeenpanon suhteen. Moskovasta voitiin toki anoa korkeampia tuomiokiintiöitä, mutta alaspäin oli käytännössä mahdotonta, vaarallistakin tulla.

Uralin suomalaisterrorin verisin päivä tunnetaan hyvin: 13. maaliskuuta 1938 Tšeljabinskin lähistöllä teloitettiin ainakin 241 suomalaista. Vain kolme päivää aiemmin samassa paikassa oli ammuttu 118 suomalaista. Valtaosa tuomituista oli Suomessa 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa syntyneitä loikkari-miehiä, mutta myös kymmeniä naisia teloitettiin. Ammuttujen asuinpaikoiksi mainittiin muun muassa Zlatoust, Kamensk-Uralski, Tšerbakul, Tšeljabinsk, Kusa, Nižni Ufalei ja Kyštym. Tuomiopapereissa toistuivat niin ikään alueen yhteiskunnallista todellisuutta kuvaavat työpaikat: ompeluverstas, Uralin alumiinitehtaan rakennustyömaa, lämpölaitoksen rakennustyömaa, saapasverstas, leipomo, kauppa, ”tehdas numero 78”, lääketehdas, raskaiden työkoneiden tehdas, metsätyömaa ja titaanilouhos. Ammattikunnista olivat vahvasti edustettuina räätälit, metsätyöläiset, muurarit, rapparit, suutarit, sekatyömiehet, kirvesmiehet, työläiset, betonimiehet, vartijat, höylääjät, viilarit, autonkuljettajat ja palomiehet.⁴⁹

Karjalassa uhrimäärät nousivat vielä suuremmiksi: vähintään 2 582 suomalaista ammuttiin. Lisäksi ainakin 727 rahdat-

Kuvat Sandarmohin teloitus- ja muistopaikalla.

KUVA: Ville-Juhani Sutinen.

tiin vankileireille, minkä seurauksena Karjalassa tuomittujen yhteismäärä nousi huomattavan korkeaksi, yli 3 300:aan. Luku vastasi hieman yli 50 prosenttia kaikista suuressa terrorissa tuomituista suomalaisista. Karjalassa pidätettyjen ennuste oli miltei yhtä huono kuin Uralin alueella: 78 prosenttia pidätetyistä päätyi hiekkakuopan reunalle. Jos Karjala jaetaan pienempiin osiin, havaitaan, että väkivalta keskittyi määrällisesti pääkaupunki Petroskoihin ja varsinkin sen lähistöön. Samaan aikaan kun Petroskoin ympäristössä teloitettiin miltei 2 200 suomalaista, Karjalan muilla alueilla yhteisluku jäi alle 400:aan. Vesistöistään ja metsistään tunnettujen takamaiden teloituskeskuksina toistuvat var-

47

Следдело № 55418-38г. Ш ОТДЕЛ УГБ УНКВД ЛО.
 ПО ДЕЛУ ОБВИНЯЕТСЯ:
 КОЛЛАНЕН Иоган Иоганович, 1872 г.р., ур.Финляндии, г. Куопие,
 финн, гр. СССР, б/п., до ареста сторож контерн ех-
 ранн.
 АРЕСТОВАН 5/УП-1938 года.
 в том, что в 1922 г. нелегально бежал из Советского Союза
 в Финляндию.
 В 1923 году в Финляндии был завербован для шпионской работы
 в СССР в пользу Финляндии чиновником отделения финской охраны
 в Гельсингфорсе и в том же году нелегально переброшен им на терри-
 тории Советского Союза.
 В 1929 г. связался с резидентом финской разведки ЯНСОН, по
 заданиям которого собрал и передал ему для финской разведки
 шпионские сведения.
 За шпионскую работу получал от финской разведки денежное
 вознаграждение.
 ВИНОВНЫМ СЕБЯ ПРИЗНАЛ ПОЛНОСТЬЮ.

КОЛЛАНЕН
Иоган Иоганович
РАСТРЕЛЯТЬ
Лично принадлежащее
имущество КОНФИСКОВАТЬ

СЕКРЕТАРЬ ОБЛАСТНОГО
КОМИТЕТА ВКП/б/

ПРОКУРОР ЛЕНОБЛАСТИ:
БАЙСНИКОВ

15. Октября 1938г.
г. Ленинград.

НАЧ. УНКВД ЛО -
Комиссар Госбезопасности III ранга:
ЛИТВИН

СЕКРЕТАРЬ
Ст.Лейтенант Госбезопасности:
БОРОВ

М.И.Иванов

М.И.Иванов

М.И.Иванов

Vuonna 1872 Kuopiossa syntynyt, mutta Leningradissa asunut osuuskau-
 pan vartija Johan Kyllönen tuomittin kuolemaan "Suomen tiedustelun"
 agenttina lokakuun lopulla 1938. Leningradin alueen NKVD toteutti Kyl-
 lösen ja kymmenien muiden tuomittujen teloitukset vain viikkoa myö-
 hemmin 1. marraskuuta Levassovassa.

Lähde: Kansallisarkisto, tutkimushankkeen arkisto

sinkin Vienan Kemi, Aunuksen kaupunki, Rukajärvi, Puudos ja
 Kantalahti. Niiden teloitusluvut eivät vaikuta erityisen korkeilta,
 mutta tämä ei ole koko totuus: suhteelliset vaikutukset harvaan-
 asuttujen seutujen paikallisyhteisöihin olivat usein järjestyttäviä.
 Esimerkiksi Kalevan ja Repolan piirit lukeutuvat suuresta terro-
 rista eniten kärsineisiin.

Petroskoin naapurustossa sijaittivat suuren terrorin kuului-
 simmat suomalaisten teloituspaikat: Sandarmoh ja Krasnyi bor

eli Punakangas. Ensiksi mainitussa ammuttiin ainakin 755 ja jälkimmäisessä 579 suomalaista. Useimmat teloitetuista olivat Suomessa syntyneitä, mutta yleisesti ottaen joukko oli kirjavampi kuin Uralilla. Mukana oli loikkareita sekä Amerikasta ja keväällä 1918 Suomesta saapuneita, jos kohta myös pienempiä Neuvostoliittoon päätyneitä suomalaisryhmiä. Petroskoi, Kontupohja ja Vilga toistuiivat monien asuinpaikkoina. Myös Karjalassa uhrien ammattijakauma kuvasi kattavasti yhteiskunnallisia ja sosiaalisia oloja: maalareita, rakennustyöläisiä, työläisiä, putkimiehiä, puuseppiä, metsätyöläisiä ja konemiehiä, jos kohta myös sivistyneistön edustajia, kuten entisiä Suomen eduskunnan kansanedustajia, löytyi teloitettujen listoilta. Työpaikatkin olivat kuvaavia: paperitehdas, suksitehdas, Karelstroi, louhos, vesivoimalaitos, uittokonttori, traktoriasema, polttopuulaitos, autokorjaamo, spriitehdas, metsäpunti, valtiontila, käsityöartteli, kirjapaino, Kansallinen teatteri, keskikoulu ja musiikkiopisto.⁵⁰

Leningradin pohjoispuolella, Levassovan metsissä kaivettiin urakalla hautoja: vanhassa pääkaupungissa ammuttiin 827 suomalaista ja arviolta joitakin satoja tuomittiin vankileireille. Tyyppillisessä tapauksessa mies teloitettiin ja vaimo lapsineen joutui leiri- tai vähintäänkin karkotuskierteeseen. Ammutuista useimmat olivat Leningradissa syntyneitä tai sinne Suomesta muuttaneita, mutta mukana oli myös satoja sellaisia suomalaisia, jotka oli siirretty tuomittaviksi Leningradiin Muurmanskin alueelta. Viimeksi mainittujen joukossa oli kymmeniä kalastajia samoin kuin useampia moottoriveneen kapteeneita, konemiehiä, metsätyöläisiä, uittomiehiä, kolhoosilaisia, eläintenhoitajia, hevosajureita ja työttömiä. Leningradinsuomalaisten ammatit taas kuvastivat kaupunkilaista elämäntapaa: ratavartija, konduktööri, mekaanikko, rappari, teknologi, sensori, näyttelijä, toimittaja, insinööri, laaduntarkastaja, siivoja, ahtaaja, kirjaston työntekijä, matematiikan opettaja, dosentti, postiljooni ja saarnaaja.⁵¹

Alueelliset erot alkavat kirkastua tarkasteltaessa Länsi-, Lounais- ja Keski-Siperian vainoja. Tjumenin, Omskin ja Tomskin alueilla tuomittiin yhteensä 353 suomalaista, joista 127 ”korkeimpaan”. Jos Länsi-Siperian terroritilastoja verrataan Uralin,

Karjalan ja Leningradin lukuihin, havaitaan, ettei tappotahti ollut läheskään yhtä kiivas: vangituista reilulle 35 prosentille lannetettiin kuolemantuomio. Valtaosa kiinniotetuista suomalaisista selvisi 10 vuoden vankileirituomiolla suuren terrorin vuosista, jotka tiivistyivät yhteen päivämäärään: 22. lokakuuta 1938 Omskin alueen troikka nuiji päätöksen miltei 270 suomalaisen kohtalosta. Tuomiot ehdittiin julistaa ennen valtakunnallisten puhdistusoperaatioiden lopettamista, mutta suuri osa niistä peruutettiin jo seuraavana vuonna Tarassa toimineen NKVD:n erityiselimen päätöksellä.

Luonteenomaista Tjumenin, Omskin ja Tomskin väkivallalle oli, ettei likimainkaan kaikkia 18–50-vuotiaita suomalaismiehiä pidätetty missään vaiheessa niin kuin suuren terrorin ankarimmissa paikoissa. Yllättävän monet säästyivät tuomiolta ja saivat jatkaa ammateissaan sahatyöläisinä, koneenkäyttäjinä ja vastavina, vaikkei ilo pelastumisesta muodostunut kovinkaan pitkäksi: useimmat suomalaisista pakotettiin toisen maailmansodan vuosina Tšeljabinskin alueen työarmeijaan.⁵²

Suomalaisuus oli hengenvaarallista myös Baikaljärven vaikutuspiirissä Irkutskissa Etelä-Siperiassa. Ainakin 39 alueen suomalaisen voidaan todistaa joutuneen teloitettavaksi tai vankileirille, mutta ilmeistä on, että tuomittuja oli todellisuudessa joitakin kymmeniä enemmän. NKVD teki alueen suomalaisista pidätyslistoja, joille kirjatuista voidaan tunnistaa vain reilut 70 prosenttia. Yhteistä sekä tunnistettaville että tunnistamattomille suomalaisille oli miltei poikkeuksetta, että he olivat tulleet Neuvostoliittoon 1930-luvun alkupuoliskolla loikkareina ja päätyneet työläisiksi Irkutskin sahoille. Sujetihan taajamassa asunut 31-vuotias kotiemäntä Tyyne Kallio oli sukupuolensa takia poikkeus, joka vahvisti säännön: muut tuomitut suomalaiset olivat miehiä, yleensä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä syntyneitä.⁵³

Neuvosto-Kazakstanissa langetettiin tuomio vähintään 68 suomalaiselle. Rangaistuskäytännöt erosivat laajan neuvostotasavalan eri kolkissa, mutta tavanomaisin tuomio oli lyhyt: yhteensä 40 suomalaista teloitettiin Pohjois-Kazakstanin alueoikeuden, Etelä-Kazakstanin aluetroikan tai muun tuomioistuimen päätöksellä.

Yhtäläisiä kehityskaaria todistettiin Neuvosto-Ukrainassakin. Sinne oli muuttanut muutamia satoja Suomessa syntyneitä ja kymmeniä amerikansuomalaisia muun muassa kaupunki-, teollisuus- ja patotyömaiden sekä Mustanmeren ja auringon vetäminä. Eteläisen rannikkoalueen terroritilastoista voidaan nostaa esiin Krimille ja varsinkin Jaltan ympäristöön kasvanut pienen pieni suomalaiskeskittymä, jonka rivejä suuren terrorin väkivaltaisuuDET harvensivat miltei kymmenellä hengellä.⁵⁴

Kauas itään, Habarovskin alueelle oli kulkeutunut kymmeniä suomalaisia, joista ainakin 18 pidätettiin. Paikallisena erityispiirteenä voidaan pitää varsinkin sitä, ettei useimpia kiinniotettuja koskaan tuomittu vaan heidät vapautettiin syyttöminä viimeistään kesällä 1940. Kolme suomalaista nostettiin teloituslistalle lähinnä siksi, että heidät oli satuttu pidättämään muita aikaisemmin, jo puhdistusten ensimmäisinä kuukausina. Myöhemmin vangittujen puolella oli aika: suuri terrori ja siihen liittyneet valtakunnalliset operaatiot ehdittiin lopettaa, ennen kuin mielikuvitukselliset syytteet saatiin tutkittua ja käsiteltyä oikeudessa. Varkaudessa syntynyt ja Nikolajevsk-na-Amuressa asunut Einar Kankainen oli tyyppiesimerkki huono-onnisista: 50-vuotias sorvaaja pidätettiin helmikuussa työpaikallaan jokilaivasatamassa ja teloitettiin elokuussa 1938 kotikaupungissaan, mutta maine palautettiin kohta Stalinin kuoleman jälkeen.

Punaisen imperiumin pääkaupungissa uhrien yhteiskunnallinen profiili ja jakauma oli erilainen kuin muilla Neuvostoliiton alueilla: Moskovan metropolissa ja sen ympäristössä otettiin kiinni reilut 50 Suomen kansalaista tai entistä kansalaista, joista yli 30 ammuttiin erityisesti Butovan ja Kommunarkan taajamissa kaupungin ulkopuolella. Leikkaus harvensi tuntuvasti kaupungin parisataapäisen suomalaisyhteisön rivejä. Kiinniotettujen joukossa pistävät silmään paitsi Suomen Kommunistisen Puolueen ja virkamieskunnan edustajat myös kirvesmiesporukat, joita oli Yleisliittolaisen maatalousnäyttelyn, neuvostojen talon ja Suomen lähetystön rakennustyömailla. Väkivaltakoneiston myllyyn joutuneisiin eliitin edustajiin lukeutuivat esimerkiksi Karjalan

entiset nimimiehet Edvard Gylling ja Kustaa Rovio sekä pidempään Moskovassa vaikuttanut Heikki Kaljunen.⁵⁵

Summa vainovuosista

Suuressa terrorissa tuomittiin ainakin 6 200 suomalaista, joista reilut 4 700 korkeimpaan. Luku on suuri paitsi absoluuttisesti myös suhteellisesti: vähintään 20 prosenttia Neuvostoliitossa olleista Suomen kansalaisista tai entisistä kansalaisista vangittiin ja riepoteltiin oikeuteen loppukesän 1937 ja syksyn 1938 aikana. Yleisin kohtalo oli korkein: yli 75 prosentille suomalaistuomituista langetettiin kuolemantuomio. Pahimpia paikkoja olivat Uralin, Karjalan ja Leningradin ympäristöt. Paremmat selviytymismahdollisuudet kiinni otetuilla oli esimerkiksi Siperian eri kolkissa, joissa suomalaisia suljettiin selvästi enemmän vankileirille kuin teloitettiin. Vaikka useat menehtyivät vankeudessa nälkään, tauteihin ja yleiseen kurjuuteen, Gulagissa oli sentään pientä toivoa selviytymisestä ja jopa armahduksesta.

Ilmeistä on, että tuomittuja oli todellisuudessa enemmän kuin lähteistä pystytään aukottomasti löytämään ja varmentamaan. Näiden ”kadotettujen sielujen” määrällä on spekuloitu paljon, mutta kun huomioidaan tietyt tilastolliset reunaehdot, saadaan arvioihin enemmän uskottavuutta. Ensinnäkin pitää tiedostaa, paljonko Neuvostoliitossa oli suomalaisia ennen suurta terroria ja sen jälkeen. Toiseksi on hyvä painaa mieleen, millä alueilla heille langetettiin eniten tuomioita. Uralin, Karjalan ja Leningradin terroritilastoista puuttuu muutamia satoja, muttei kuitenkaan tuhansia suomalaisia. Kymmeniä suomalaisia uupuu myös Neuvostoliiton eri alueiden tuomiolistoilta. Vaikuttaisikin loogiselta, että tuntemattomia uhreja olisi nelinumeroinen luku 1 000–2 000:n väliltä. Kun tuomitut ja todennäköisesti tuomitut lasketaan yhteen, summaksi tulee 7 200–8 200. Tätä paljonkaan suuremmat luvut eivät tunnu uskottavilta kuin sillä ehdolla, että tarkasteltavien suomalaisten ryhmää laajennetaan inkeriläisiin.

Kuva Sandarmohin teloitus- ja muistopaikalla.

Kuva: Ville-Juhani Sutinen.

Jos heidät otetaan mukaan laskelmaan, suomalaisten uhrimäärä nousee vähintään 3 800:lla aina 11–12 000:een saakka.⁵⁶

Vaikka suomalaisten tuomioluvut ovat korkeita, on oleellista ymmärtää, että kovat kohtalot olivat tyypillisiä monille muillekin etnisille ryhmille. Tiedetään karkealla tarkkuudella, että suuressa terrorissa teloitetuista yli 700 000 ihmisestä vähintään 236 000–250 000 lukeutui Neuvostoliiton vähemmistöihin. Pelkästään puolalaisia ammuttiin päälle 111 000, saksalaisia 42 000, latvialaisia 17 000, virolaisia 8 000 ja romanialaisia 5 000, minkä takia ei ole liioittelua sanoa, että kyse oli myös etnisestä puhdistuksesta.⁵⁷ Terrorin avulla Neuvostoliitto valmistautui sotaan ja siivosi raja-alueitaan suomalaisten tapaisista epäilyttäviksi leima-

tuista ihmisryhmistä, joiden kuiskittiin juonittelevan hyökkääjän kanssa. Pelot olivat vainoharhaisia, mutta loogisia sitä taustaa vasten, että Neuvostoliitto pysyi kasassa väkivallalla.

Terrorin etninen, jos kohta myös poliittinen ja sotilaallinen pohjavire, näkyi suomalaisuhrien profilissa. Valtaosa tuomituista oli naimattomia tai perheellisiä miehiä parhaassa työiässä. Silmäänpistävän monet olivat tulleet Neuvostoliittoon laittomasti loikkareina 1930-luvun alkupuoliskolla. Maahanmuuttajilla ei useinkaan ollut turvaverkostoja eikä erityisempää ammatillista osaamista, mistä syystä heidät oli helppo leimata tarpeettomiksi ihmisiksi, sellaisiksi ”loiseläjiksi”, ”tuholaisiksi” ja ”vakoojiksi”, joilla oli käytännöllistä täyttää Moskovasta annetut kiintiöt. Suomalaisloikkareita vainottiin puolustuskyyttöminä, jos kohta myös sellaisina, joiden metsästämiseen Moskova sormella osoittaen kannusti. Sitä mukaa kun kansallisuuksien operaatio joulukuussa 1937 laajeni, vainokohteet tarkentuivat ja myös suomalaiset, virolaiset, liettualaiset ja bulgaarialaiset loikkarit nostettiin tikunnokkaan: heidät mainittiin kansallisuuksien operaation latvialaisen linjan⁵⁸ papereissa tuhattavina.

Käskykirjoissa nousivat esiin myös muut sellaiset ryhmät, jotka ovat yliedustettuina suuren terrorin uhreissa: suomalaiset punaupseerit ja amerikansuomalaiset eivät voineet olla joutumatta väkivaltakoneiston rattaisiin tilanteessa, jossa Moskova käski erikseen vainoamaan ”sotilaita” ja ”ulkomaalaisia”. Kauhistuttavan tilanteen löysivät edestään myös lukuisat SKP:n vaikuttajat politiikan, talouden, tieteen ja kulttuurin piirissä. Vuosikausien ajan heidän oli annettu edistää sellaista nationalistista tulkintaa kommunismista, jota uudessa tilanteessa vierastettiin Stalinin komennossa kuin ruttoa.

Suuri terrori ei ollut koko totuus vähemmistöihin kohdistetusta sorrosta, mutta se oli suvereenisti häikäilemättömintä ja kylmäverisintä väkivaltaa Stalinin Neuvostoliiton historiassa: suuri osa kiinniotetuista oli tarkoitus tuhota tai tehdä muilla keinoin poliittisesti hengettömiksi. Tämä oli poikkeuksellista ja äärimmäistä verrattuna moniin muihin väkivallan muotoihin, jotka olivat 1930-luvun Neuvostoliitolle tyypillisiä. Esimerkiksi

kun inkeriläisiä ja muita vähemmistöjä karkotettiin Leningradin ympäristöstä ja raja-alueilta, tuhannet joutuivat tuuliajolle ja menehtyivät kurjissa oloissa heitteille jätettyinä. Vaikka lopputulos oli kylmäävä, useimpia pakkosiirretyistä ei ollut tarkoitus järjestelmällisesti ja aktiivisesti hävittää maan päältä. Samaa voidaan sanoa niistäkin sadoista suomalaisista, jotka menehtyivät toisen maailmansodan aikana työarmeijaan pakotettuina tai Kazakstaniin karkotettuina. He olivat selvästi enemmän välinpitämättömyyden ja laiminlyöntien kuin suurelle terrorille – ja esimerkiksi kansallissosialistisen Saksan juutalaisvainoille – ominaisen loppuun saakka laskelmoidun tuhoamispolitiikan uhreja.

Suuren terrorin viimeisenä päivänä Neuvostoliiton suomalainen maailma oli lopullisesti maan tasalla. Paluuta entiseen ei ollut, vaikkei kaikkia suomalaisia ollut tapettu. Kovimman uhrin olivat antaneet varsinaiset tuomitut, mutta teloitettujen ja vangittujen ohella kärsimysten tielle oli ajettu myös heidän perheenjäsenensä ja muut läheisensä. Vaikkei näitä ihmisiä ollut paiskattu oikeuteen eikä ammuttu soramontun reunalle, he ja heidän lapsensa olivat vainottuja tai vähintäänkin syrjittyjä ja epäilyksen alaisia.

Viitteet

- 1 Takala 2021, 19.
- 2 ”Suomalaiset Venäjällä 1917–1964” -tutkimushanke käynnistyi Kansallisarkistossa syksyllä 2020. Eri yliopistoissa vaikuttavista tutkijoista ja asiantuntijoista koottu tutkimusryhmä jatkaa työtään vuoden 2025 lopulle asti. Lopputuloksena syntyy interaktiivinen tietokanta sekä kirjoja ja tieteellisiä artikkeleita Neuvostoliitossa eläneistä ja kuolleista suomalaisista. Tutkimushankkeen ”Kohtalona Neuvostoliitto” -tietokanta valmistuu Kansallisarkiston ylläpitoon. Tietokanta ja sen osana myös suuri osa tässä artikkelissa käytetyistä tiedoista julkistetaan 7. kesäkuuta 2024. Lisää artikkelissa hyödynnettyjä taulukkopohjaisia tutkimustietoja julkistetaan syksyllä 2024 sekä keväällä ja syksyllä 2025.
- 3 Katso esimerkiksi: *Länsi-Suomi* 27.7.2023, Stalinin vainoissa murhattiin pitkälti etnisyyden perusteella jopa 25 000 suomalaista, jotka halusivat rakentaa omanlaisensa kommunistisen ihannevaltion Karjalaan; *Helsingin Sanomat* 27.1.2020, Stalinin vainoissa kuoli suomalaisia kuin talvisodassa, mutta uhreja on tutkittu vähän.
- 4 Katso suomalainen-käsitteestä ja sen liukuvuudesta: Engman 2004, 21–32.
- 5 Kansallisarkisto (KA), tutkimushankkeen arkisto (THA), tietokannan lähdematrikkelit (TLM), suuressa terrorissa tuomitut Suomen kansalaiset ja entiset kansalaiset. ”Suomalaiset Venäjällä/Neuvostoliitossa 1917–1964” -tutkimushankkeen arkistoa säilytetään Kansallisarkistossa. Yleisölle se avataan keväällä 2026 sen jälkeen, kun tutkimushanke on lopettanut toimintansa.
- 6 KA, THA, TLM, suuressa terrorissa tuomitut inkeriläiset. Tutkimushankkeessa on käyty läpi tiedossa olevat inkerinsuomalaisten tuomiot: niistä nähdään, että suuressa terrorissa tuomittiin ainakin 3 800 inkeriläistä, joista miltei 3000 korkeimpaan.
- 7 Katso esimerkiksi: *Suomen Kuvalehti* 8.9.2023, Suomessa tunnetaan holokausti, muttei Stalinin vainoissa surmattujen suomalaisten kohtaloita, tutkija sanoo; *Ilta-Sanomat* 17.1.2023, Stalinin vainojen tutkijoita harmittaa. Kiinnostava aineisto jäi saamatta Venäjän hyökkäyssodan vuoksi.
- 8 Katso suuren terrorin hierarkkisuudesta esimerkiksi: Hlevnjuk 2020.
- 9 Rautkallio 1995, 9–11, passim.
- 10 Reuter 2023, 234–237, passim. Katso Reuterin työn kriittistä tarkemmin: Savolainen 2024, 113–117.
- 11 Katso esimerkiksi: Lappalainen 2019, passim; Haikara 2023, passim.
- 12 Takala 2001, 208–209.
- 13 Kansan arkisto (KArk), Aimo Ruususen arkisto, Ruususen tekemä 3 865-sivuinen matrikkeli Neuvostoliiton suomalaisista, päivitetty 28.2.2024;

- Ruusunen 2020, passim; Ruusunen 2022, passim; Lahti-Argutina 2002, passim; Gildi & Braudze 2010, passim. Katso Memorialin toiminnasta ja tietokannoista: <https://ru.openlist.wiki>.
- 14 KA, Etsivä Keskuspoliisi-Valtiollinen Poliisi (EK-Valpo); KA, RGASPI, fondi 516 Suomen Kommunistinen Puolue (SKP).
 - 15 KA, THA, arkistokopiot, SBU:n arkisto, kopioitu NKVD-suomalaisaineisto; KA, THA, arkistokopiot, Georgian sisäasiainministeriön arkisto, kopioitu NKVD-suomalaisaineisto; KA, THA, arkistokopiot, Kazakstanin syyttäjävirstaston arkisto, kopioitu NKVD-suomalaisaineisto.
 - 16 KA, THA, kansalaiskirjeet, tutkimushankkeelle saapuneet päälle 2000 kirjettä; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkisto, Stalinin vainojen muistot -keräyshankkeen aineisto.
 - 17 Engman 2004, passim.
 - 18 KA, THA, TLM, SKP:n suuren kortiston tiedot; Engman 2004, 30–32, 569.
 - 19 KA, THA, TLM, Omskin, Tomskin ja Tjumenin alueilla tuomitut; THA, TLM, Neuvostoliiton eri alueilla tuomitut. Katso siperiansuomalaisista: Engman 2005, 331–352; Saressalo 2010, 125–127.
 - 20 Noin 1100 Muurmannin legioonalaista palasi vuonna 1919 Suomeen. Pääosa palaajista oli rivimiehiä. THA, TLM, Muurmannin legioonalaiset. Katso taustaksi myös esimerkiksi: Engman 2005, 299–315; Nevakivi 1970, passim; Saressalo 2010, 189–191.
 - 21 Yhdellä mahtikäskyllä Muurmannin alueelta siirrettiin pois ainakin 1 300 suomalaista. THA, TLM, Muurmannilta vuonna 1940 karkotetut suomalaiset; Engman 2005, 315–316.
 - 22 Engman 2005, 317–323.
 - 23 Engman 2005, 317–330.
 - 24 Vuoden 1897 väestönlaskennan mukaan Siperian rannikolla asui 176 suomenkielistä, 71 ruotsinkielistä ja 177 Suomessa syntynyttä asukasta. Engman 2005, 370–386; Šeptšugov 2015, passim; Peltoniemi 1985, passim.
 - 25 KA, THA, TLM, Kellomäen tutkijatoimiston tiedot palaavista suomalaisista; KA, THA, TLM, SKP:n suuren kortiston tiedot; Engman 2004, 569–573; Engman 2005, 387–391; Lackman 2017, 77–79.
 - 26 KA, THA, TLM, SKP:n suuren kortiston tiedot; Salomaa 2018, passim; Lähteenmäki 2022, 57–73; Saarela 1996, 27–48.
 - 27 Katso esimerkiksi: Takala 2021, 188–226; Rentola 1994, 23–53; Rentola 2016, 10–11; Kangaspuro 2000, passim; Vihavainen 1998, 112–113; Kampinen 2019, passim.
 - 28 Rentola 1994, 54–60; Eero Elfvengren & Einar Laidinen 2012, 220–224. Takala 2021, 188–253.

- 29 Katso käskystä ja sitä seuranneista käskyistä: Lubjanka, Stalin i glanoje upravljenije gosbezopasnosti NKVD 1937–1938, 273–281, 607–615, passim.
- 30 ”Troikkia” eli kolmikoita oli muodostettu jo vuonna 1935 tasavaltoihin, alueille ja aluepiireihin, joissa ne hoitivat tuomioita hyvin itsenäisesti. Troikkaan kuului paikallisen kommunistisen puolueen sihteeri, NKVD:n hallinnon päällikkö ja ylisyyttäjä. Kaikki troikkien käsittelemät jutut lähetettiin Moskovaan, jossa ne alistettiin sisäasiain kansankomissaarin ja Neuvostoliiton ylisyyttäjän muodostaman ”dvoikan” eli kaksikon hyväksyttäväksi. Syksyllä 1938 toimintaa tehostettiin vielä entisestään. Kaikille alueille perustettiin niin sanotut ”erikoiskolmikot”. Nämä tuomioistuimet saivat langettaa syytetyille jopa kymmenen vuoden tuomioita ”hallinnollisina rangaistuksina”. Myöhemmin valtuuksiin lisättiin mahdollisuus sellaiseen kuolemantuomioon, jotka voitiin julistaa suljettujen ovien takana syytettyjä näkemättä ja kuulematta. Sanomattakin oli selvää, ettei erikoistuomioistuinten päätöksistä ollut edes teoriassa mahdollista valittaa.
- 31 On tulkintakysymys, voidaanko suuren terrorin yhteydessä puhua erikseen NKVD:n ”suomalaisoperaatiosta”. Tutkijat eivät ole löytäneet valtakunnallista käskyä, jossa vainon kohteeksi olisi määritelty nimenomaan suomalaiset. Jos sellainen on annettu, sitä ei ole vielä löydetty. Se kuitenkin tiedetään melko varmasti, että on olemassa päätösluonnos, jonka mukaan rankaisutoimet piti ulottaa suomalaisiin sekä ”karjalaiseen ja yleensä suomalaisugrilaiseen” väestönsosaan. Myös se on tunnettua, että Karjalan NKVD-päällikkö lähetti Leningradin alueen päällikölle joulukuussa 1937 kirjeen, jossa hän puhui nimenomaan suomalaisoperaatiosta. Myöskään Moskovan päämajasta Uralin NKVD:lle lähetettyä käskyä ei voida sivuuttaa suomalaisten asemaa arvioitaessa: joulukuussa 1937 päivätyn paperin mukaan nimenomaan ”puolalaisten ja itämerenkansallisuuksiin kuuluvien” loikkarien pidätyksiä piti kiihdyttää. Tammikuun lopussa 1938 NKVD:lle annettiin lupa jatkaa operaatiota ”puolalaisten, latvialaisten, saksalaisten, virolaisten, suomalaisten” ja monien muiden kansallisuuksien ”vakoilu- ja tihutyötoiminnan murskaamiseksi”.
- 32 Hlevnjuk 2020, 203–218. Katso myös esimerkiksi: Getty & Naumov, 2008, passim; Getty & Naumov 2010, passim.
- 33 ”Kulakkikäskyn” perusteella tuomittiin 767 000 henkilöä marraskuun alkuun 1938 mennessä; 387 000 tuomioista oli kuolemantuomioita. Kansallisuuksia vastaan tähdätyn operaation vastaavat luvut olivat 328 000 ja 237 000. Todellisuudessa luvut kasvoivat hieman suuremmiksi, sillä operaatiot jatkuivat ainakin marraskuun puoliväliin saakka. Nämä kaksi operaatiota sulki sisäänsä yli 80 prosenttia suuren terrorin kaikista pidätyksistä ja yli 90 prosenttia kaikista kuolemantuomioista.
- 34 Hlevnjuk 2020, 203–218.
- 35 KA, THA, TLM, Petroskoin ympäristössä, muttei Sandarmohissa tai Punakankaalla ammutut; KA, THA, TLM, Sandarmohissa ammutut; KA,

- THA, TLM, Punakankaalla ammutut; KA, THA, TLM, muualla Karjalassa kuin Petroskoin ympäristössä ammutut; KA, THA, TLM, Karjalassa leirille tuomitut.
- 36 KA, THA, TLM, Missing in Karelia -projektin luettelot USA:sta ja Kanadasta saapuneista suomalaisista; KA, EK-Valpo, postisensuuriaineisto, Neuvostoliiton eri kolkista 1930-luvulla saapuneiden kirjeiden kopiot; Vanhala 2021, passim; Sevander 2000, passim.
- 37 Golubev & Takala 2014, 69–156; Engman 2005, 393–400.
- 38 KA, THA, TLM, loikkarien ja heidän omaistensa Suomen ulkoministeriölle osoittamat palautushakemukset; Kostiainen 1987, passim; Saressalo 2010, 195–206.
- 39 Engman 2005, 400–402; Kostiainen 1987, 30–72.
- 40 Kostiainen 1987, 57–98; Lähtenmäki 2022, 206–209; Siltala 1985, passim; Saressalo 2010, 191–195.
- 41 KA, THA, TLM, Tšeljabinskissa ja Sverdlovskissa tuomitut; Rislakki & Lahti-Argutina, 1997, 13–81; Muravjeva 2021, passim.
- 42 KA, EK-Valpo, postisensuuri, Neuvostoliiton eri kolkista 1930-luvulla saapuneiden kirjeiden kopiot; Kostiainen 1987, 107–163.
- 43 Etelä-Uralille rakennettiin 1930-luvulla yli 200 uutta teollisuuslaitosta ihmisiin suhteja säästämättä. Uralille suljettiin yli kolmasosa Neuvostoliiton kaikista kulakeista ja erikoiskarkotetuista. KA, EK-Valpo, postisensuuri, Neuvostoliiton eri kolkista 1930-luvulla saapuneiden kirjeiden kopiot; Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 65–129; Kotkin 1995, 37–105.
- 44 KA, EK-Valpo, postisensuuri, Neuvostoliiton eri kolkista 1930-luvulla saapuneiden kirjeiden kopiot; KA, THA, TLM, Tšeljabinskissa ja Sverdlovskissa tuomitut; Kostiainen 1987, 120–125; Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 65–129.
- 45 Albumit otettiin käyttöön joulukuussa 1937. Nämä yhteen nidotut koosteet kätkivät sisäänsä sadan ihmisen tiedot niin, että jokaiselle henkilölle oli varattu yksi sivu. Sivuille kerrottiin lyhyet elämäkertatiedot ja vangitsemisen syyt sekä tehtiin ehdotus kategoriasta, johon vanki pitäisi sijoittaa: 1. ammuttavaksi vai 2. leirille. Albumin vahvasti allekirjoituksellaan paikallinen troikka, johon kuuluivat NKVD:n hallinnon päällikkö, puolueen aluekomitean sihteeri ja ylisyyttäjä. Albumin vastaanottaja oli NKVD:n päällikön Nikolai Ježovin ja ylisyyttäjän Andrei Vyšinskin erikoiskomissio. Tämä niin sanottu dvoikka eli kaksikko ei ehtinyt aina edes avata kaikkia albumeja, sillä niitä tuli solkenaan Neuvostoliiton eri kolkista viiden päivän välein. Luvat ampumisiin ja leirituomioihin annettiin silti yleensä melko nopeasti.
- 46 KA, THA, TLM, Tšeljabinskissa ja Sverdlovskissa tuomitut; Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 130–176.

- 47 Neuvostoliiton hajotessa 1991 Uralin suomalaisten lapset joutuivat taas uuteen asemaan. Viimeisen väestönlaskennan mukaan esimerkiksi Kazakstanissa oli yli tuhat suomalaista tai inkerinsuomalaista, joista monet olivat jääneet sinne leireiltä vapauduttuaan. Uudessa tilanteessa heitä kohdeltiin Kazakstanissa venäläisinä.
- 48 KA, THA, TLM, työarmeijalaiset; KA, THA, TLM, Kazakstanissa olleet suomalaiset; Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 189–218.
- 49 KA, THA, TLM, Tšeljabinskissa ja Sverdlovskissa tuomitut.
- 50 KA, THA, TLM, Petroskoin ympäristössä, muttei Sandarmohissa tai Punakankaalla ammutut; KA, THA, TLM, Sandarmohissa ammutut; KA, THA, TLM Punakankaalla ammutut; KA, THA, TLM, muualla Karjalassa kuin Petroskoin ympäristössä ammutut; KA, THA, TLM, Karjalassa leirille tuomitut. Katso Karjalan luvuista myös: Tšuhin 1999, passim.
- 51 KA, THA, TLM, Leningradissa ammutut suomalaiset; KA, THA, yksittäiset asiakirjakopiot, Leningradin NKVD:n lista 53 vangitusta suomalaisesta, 31. lokakuu 1938.
- 52 KA, THA, TLM, Omskin, Tomskin ja Tjumenin alueilla tuomitut; KA, THA, TLM, työarmeijalaiset; KA, THA, yksittäiset asiakirjakopiot, kopiot Irkutskin NKVD:n tekemistä Gunnar Pölläsen kuulustelupöytäkirjoista ja niiden ohessa olevista kymmenien vangittujen nimiluetteloista, marraskuu 1937–elokuu 1938.
- 53 KA, THA, TLM, Neuvostoliiton eri alueilla tuomitut.
- 54 KA, THA, TLM, Neuvostoliiton eri alueilla tuomitut; KA, THA, TLM, Kazakstanissa olleet suomalaiset; KA, THA, TLM, Ukrainassa olleet suomalaiset.
- 55 KA, THA, TLM, Neuvostoliiton eri alueilla tuomitut. Katso Moskovan 1930-luvun tilanteesta taustaksi: Gardberg & Kaihovirta 2022, passim; Krekola 2006, passim; Uitto 2013, passim.
- 56 KA, THA, TLM, suuressa terrorissa tuomitut inkeriläiset. Inkeriläisten määristä myös erityisesti: Gildi & Braudze 2010, passim.
- 57 Kostyrtšenko 2001, 132; Takala 2021, 208–209.
- 58 Katso latvialaislinjasta: Riekstiņš 2012, passim.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Etsivä Keskuspoliisi-Valtiollinen Poliisi (EK-Valpo)

Postisensuuri

RGASPI

Fondi 516 Suomen kommunistinen puolue (SKP)

Tutkimushankkeen arkisto (THA)

Arkistokopiot

Georgian sisäasiainministeriön arkisto (Tbilisi)

Kopioitu NKVD-suomalaisaineisto

Kazakstanin syyttäjävirston arkisto (Astana)

Kopioitu NKVD-suomalaisaineisto

SBU:n arkisto (Kiova)

Kopioitu NKVD-suomalaisaineisto

Kansalaiskirjeet

Tutkimushankkeelle saapuneet kirjeet

Tietokannan lähdematrikkelit (TLM)

Loikkarien ja heidän omaistensa Suomen ulkoministeriölle osoittamat palautushakemukset

Karjalassa leirille tuomitut

Kazakstanissa olleet suomalaiset

Kellomäen tutkijatoimiston tiedot palaavista suomalaisista

Leningradissa ammutut suomalaiset

Neuvostoliiton eri alueilla tuomitut

Missing in Karelia -projektin luettelot USA:sta ja Kanadasta saapuneista suomalaisista

Mualla Karjalassa kuin Petroskoin ympäristössä ammutut

Muurmannin legioonalaiset

Muurmannilta vuonna 1940 karkotetut suomalaiset

Omskin, Tomskin ja Tjumenin alueilla tuomitut

Petroskoin ympäristössä, muttei Sandarmohissa tai Punakankaalla, ammutut

Punakankaalla ammutut

Sandarmohissa ammutut

SKP:n suuren kortiston tiedot

Suuressa terrorissa tuomitut inkeriläiset

Suuressa terrorissa tuomitut Suomen kansalaiset ja entiset kansalaiset

Tšeljabinskissa ja Sverdlovskissa tuomitut

Työarmeijalaiset

Ukrainassa olleet suomalaiset

Yksittäiset asiakirjakopiot

Irkutskin NKVD:n tekemä Gunnar Pölläsen kuulustelupöytäkirja ja
nimiluettelo

Leningradin NKVD:n lista 53 suomalaisesta

Kansan arkisto (KArk)

Aimo Ruususen arkisto

Matrikkeli Neuvostoliiton suomalaisista

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkisto

Stalinin vainojen muistot -keräyshankkeen aineisto

Painetut lähteet

Lubjanka, Stalin i glanoje upravljeniye gosbezopasnosti NKVD 1937–1938,
Dokumenty. Materik, Moskva 2004.

Lehdistö

Helsingin Sanomat

Ilta-Sanomat

Länsi-Suomi

Suomen Kuvalehti

Verkkotietokannat

<https://ru.openlist.wiki>

Kirjallisuus

Elfvengren, Eero & Laidinen, Einar (2012): *Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939*. Minerva, Helsinki.

Engman, Max (2004): *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsinki.

Engman, Max (2005): *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Siirtolaisinstituutti, Turku.

Gardberg, Annvi & Kaihovirta, Matias (2022): *Brandtal för världsrevolution. Allan Wallenius och hans röda resor*. Nordprint, Helsingfors.

- Getty J. A. & Naumov, O. V. (2008): *Yezhov. The Rise of Stalin's "Iron Fist"*. Yale University Press, New Haven/London.
- Getty, J. A. & Naumov O. V. (2010): *The Road to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*. Yale University Press, New Haven/London.
- Gildi, L. A. & Braudze, M. M. (2010): *Kniga Pamjati. Finnam repressirovannyim za natsionalnuju prinadležnost v SSSR, tom pervyi*. Giol, Sankt-Peterburg.
- Golubev, Alexey & Takala, Irina (2014): *The Search for a Socialist El Dorado. Finnish Immigration to Soviet Karelia from the United States and Canada in the 1930s*. Michigan State University Press, East Lansing.
- Haikara, Agnessa (2023): *Kuka koputtaa ovellesi? Kuolansuomalaisten kohtalo Stalinin vainoissa*. Minerva, Helsinki.
- Hlevnjuk, Oleg (2020): *Stalin. Diktaattorin uusi elämäkerta*. Otava, Helsinki.
- Kamppinen, Ossi (2019): *Palkkana pelko ja kuolema. Neuvosto-Karjalan suomalaiset rakentajat*. Docendo, Jyväskylä.
- Kangaspuro, Markku (2000): *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. SKS, Helsinki.
- Kostiainen, Auvo (1987): *Loikkaus. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*. Otava, Helsinki.
- Kostyrtsenko, Gennadi (2001): *Tainaia politika Stalina. Vlast i antisemitizm. Meždunarodnye otnošenija*, Moskva.
- Kotkin, Stephen (1995): *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. University of California Press, Berkeley.
- Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi. Suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. SKS, Helsinki.
- Lahti-Argutina, Eila (2002): *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun. Siirtolaisinstituutti*, Turku.
- Lackman, Matti (2017): *Kullervo Manner. Kumouksellisen muotokuva*. Aمانita, Somero.
- Lappalainen, Tarja (2019): *Stalinin tappamat. Muurmannin suomalaisten pitkä ja musta yö*. Docendo, Jyväskylä.
- Lähtenmäki, Maria (2022): *Punapakolaiset. Suomalaisnaisten elämä ja kohtalo Neuvosto-Karjalassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Mozohin, O. B. (2011): *Pravo na repressii. Vnesudebnyje polnomotšija organov gosudarstvennoi bezopasnosti*. Kutškovo pole, Moskova 2011.
- Muravjeva, M. V. (2021): *Svirlag 1931–37*. Renome, Sankt-Peterburg.
- Nevakivi, Jukka (1970): *Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Tammi, Helsinki.

- Peltoniemi, Teuvo (1985): *Kohti parempaa maailmaa. Suomalaisten ihannesiirotunnat 1700-luvulta nykypäivään*. Otava, Helsinki.
- Rautkallio, Hannu (1995): *Suuri viha. Stalinin suomalaiset uhrit 1930-luvulla*. WSOY, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (2016): *Stalin ja Suomen kohtalot*. Otava, Helsinki.
- Reuter, Anni (2023): *Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa*. SKS, Helsinki 2023.
- Riekstiņš, Jānis (2012): *PSRS lekšlietu tautas komisariāta "Latviešu operācija", 1937–1938*. LU Akadēmiskais apgāds, Rīga.
- Rislakki, Jukka & Lahti-Argutina, Eila (1997): *Meillä ei ole kotia täällä. Suomalaisten loikkarien joukkotuho Uralilla 1938*. Otava, Helsinki.
- Ruusunen, Aimo (2020): *Punakankaan suomalaiset*. Warelia, Joutseno.
- Ruusunen, Aimo (2022): *Tuomitut. Lisälehtiä ja opastusta Neuvostoliitossa kadonneisiin*. Warelia, Joutseno.
- Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Helsingin yliopisto, väitöskirja.
- Salomaa, Markku (2018): *Punaupseerien nousu ja tuho*. Otava, Helsinki.
- Saressalo, Lassi (2010): *Pois Suomesta. Suomesta paenneita, karkotettuja, väkisin vietyjä, laittomasti lähteneitä*. Traff Kustannus, Tampere.
- Savolainen, Ulla (2024): *Kollaasi (inkerin)suomalaisten vainoista – Väitöskirja ja tietokirja todistavat stalinismin ajan väkivallasta runsaudella epätasällisyydestä huolimatta. Ennen ja nyt 24 (1), 113–117*.
- Šeptšugov, P. I. (2015): *Na ostrije Vostotšnogo vektora*. Vetše, Moskva.
- Sevander, Mayme (2000): *Vaeltajat. Siirtolaisinstituutti, Turku*.
- Siltala, Juha (1985): *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Takala, Irina (2021): *Taistelua ja kuolemaa, Neuvosto-Karjalan suomalaiset 1920–30-luvuilla*. Karjalan Sivistysseura, Helsinki.
- Tšuhin, Ivan (1999): *Karelija 37: Ideologija i praktika terrora*. Izdatelstvo Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta, Petrozavodsk.
- Uitto, Antero (2013): *Suomensyöjä Otto Wille Kuusinen*. Paasilinna, Helsinki.
- Vanhala, Harri (2021): *Kommuna Kylväjä. Amerikansuomalainen kolhoosi Donin aroilla*. Siirtolaisinstituutti, Turku.
- Vihavainen, Timo (1998): *Stalin ja suomalaiset*. Otava, Helsinki.